

Covid-19'un Çocuk İşçiliği Üzerindeki Etkileri: Alınması Gereken Önlemler

Sevgi Işık EROL^{1,*}

¹ Doçent Doktor – Batman Üniversitesi, İİBF – ORCID 0000-0001-9925-1704

Sosyal Çalışma Dergisi (2021) 5 (1), 27-35

Copyright © 2021 İZU

YAYIN BİLGİSİ	ÖZ
<p>Yayın geçmişi:</p> <p>Gönderilen tarih: 19 Nisan 2021</p> <p>Kabul tarihi: 15 Haziran 2021</p> <p>Yayınlanma tarihi: 29 Haziran 2021</p> <p>Anahtar kelimeler:</p> <p>Çocuk işçiliği</p> <p>Eğitim</p> <p>Yoksulluk</p> <p>Sosyal koruma</p> <p>Uluslararası çalışma örgütü</p> <p>Key words:</p> <p>Child Labour</p> <p>Education</p> <p>Poverty</p> <p>Social protection</p> <p>International labour organization</p>	<p>Covid-19'un insanların yaşamları ve geçim kaynakları üzerindeki büyük etkisi, özellikle yoksul aileleri ve onların çocuklarını etkilemektedir. Covid-19 benzeri görülmemiş iş ve gelir kaybına neden olurken; aynı zamanda okulların kapanmasına ve birçok çocuğun ailelerinin hayatta kalmasına yardımcı olmak için çalışma hayatına girmesine neden olmaktadır. Çocukların maddi kazanç için çalışma hayatına girmeleri gelişimlerini olumsuz etkilemektedir. Bu, geleceğin en önemli beşerî sermayesinin kaybı anlamına gelmektedir. Bir ülkede çocuklar gelişmek, büyümek, korunmak, güvende olmak ve eğitim görmek için temel haklara sahip olmalıdır. Ancak Covid-19, eğitim hakkı ve çocuk işçiliğinden korunma hakkı da dahil olmak üzere çocuk hakları üzerinde derin bir etkiye sahiptir. Bu nedenle sosyal koruma önlemlerinin artırılması, ekonominin ve istihdamın teşvik edilmesi, finansmana erişimin kolaylaştırılması, ücretsiz ve kaliteli eğitim sağlanması gibi önlemler, Covid-19 sürecinde çocuk işçiliğinin önlenmesine veya en azından azaltılmasına önemli katkı sağlayacaktır. Konunun öneminden dolayı bu çalışmamızda Covid-19'un çocuk işçiliği üzerindeki etkileri ve alınması gereken önlemler ele alınmıştır. Teorik çerçevede ele alınan çalışma, Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) ve Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu'ndan (UNICEF) elde edilen veriler doğrultusunda açıklanmaya çalışılmıştır.</p> <p>ABSTRACT</p> <p>The huge impact of Covid-19 on people's lives and livelihoods is particularly affecting poor families and their children. While Covid-19 causes unprecedented job and income loss; it also causes schools to close and many children enter the work life to help their families survive. The fact that children enter the working life for financial gain negatively affects their development. This means the loss of the most important human capital of the future. Children in a country should have basic rights to develop, grow, be protected, be safe and be educated. But Covid-19 has a profound impact on children's rights, including the right to education and the right to be protected from child labour. For this reason, measures such as increasing social protection measures, promoting the economy and employment, facilitating access to finance, and providing free and quality education will contribute significantly to the prevention or at least reduction of child labor during the Covid-19 process. Due to the importance of the subject, in this study, we discussed the effects of Covid-19 on child labor and the precautions to be taken. The study, which was handled in the theoretical framework, was tried to be explained in line with the data obtained from the International Labor Organization (ILO) and the United Nations Children's Fund (UNICEF).</p>

1. Giriş

Covid-19, dünyayı benzeri görülmemiş kapsam ve ölçekte bir krize sürüklemektedir. Kuşkusuz, küresel sağlığın yeniden sağlanması birinci öncelik olmaya devam etse de alınan katı önlemler sosyo-ekonomik krizlere yol açmaktadır. Covid-19 salgını süreci boyunca kapatma, karantina, fiziksel mesafe ve diğer izolasyon önlemleri, hastalık bulaşma riskini azaltmaya devam ederken, aynı zamanda küresel ekonominin durgunluğuna neden olmaktadır. Ancak bu salgının sosyo-ekonomik etkileri tüm dünyada eşit olarak hissedilmemektedir. Covid-19 salgını en yoksul ülkeleri ve en savunmasız kişileri etkilemeye devam etmektedir. Kadınlar, çocuklar, engelliler ve yaşlılar gibi en savunmasız gruplar, sağlık sigortası ve işsizlik yardımları dahil olmak üzere sosyal korumaya erişememekte ve ekonomik krizlerden çok daha fazla etkilenmektedir (ILO, 20 Mayıs 2020: 2).

İnsanların krizin her türlü etkisiyle nasıl başa çıkacağı, belirsizliğini korumaya devam etmektedir. Salgın aynı zamanda ekonomik

güvensizliği artırarak tedarik zincirlerini derinden bozmakta ve üretimi durma noktasına getirmektedir. Batık kredilerdeki artış, birçok ülkede finansal piyasaların durgunlaşmasına neden olmaktadır. Özellikle az gelişmiş ülkelerde kamu bütçelerinin bu duruma ayak uydurması zorlaşmaktadır (ILO-UNICEF, 12 Haziran 2020: 1). Dolayısıyla Covid-19 krizi hane halkı gelirini düşürerek yoksulluğu artırmaktadır (UNICEF, 11 Haziran 2020). İçinde bulunduğumuz ekonomik ve sosyal kriz özellikle çocukları derinden etkilemektedir (ILO, 20 Mayıs 2020: 4). Yoksulluğun kuşaklar arası aktarımı ve yeterli sosyal korumanın olmaması, ebeveyn ve çocuklarının savunmasızlığını artırmaktadır. Covid-19 krizi, milyonlarca savunmasız çocuğu erken yaşta hane gelirine katkıda bulunmaya zorlayarak çalışma hayatına girmelerine neden olmaktadır (ILO, 12 Haziran 2020).

Son yıllarda çocuk işçiliğini önlemeye yönelik önemli gelişmeler olsa da Covid-19 krizi bu gelişmeleri yavaşlatacak çok önemli riskler taşımaktadır. Özellikle değişime dirençli yerlerde olumlu eğilimler düşmekte ve çocuk işçiliği artmaktadır (ILO-UNICEF, 12

* Sorumlu yazar e-mail adresi: sevgi.isik@windowslive.com

Haziran 2020: 1). UNICEF'e göre yoksullukta yüzde bir puanlık artışın, bazı ülkelerde çocuk işçiliğinde en az %0,7'lik bir artışa yol açmaktadır. Benzer şekilde, salgın sırasında okullar kapandıkça çocuk işçiliğinin arttığına dair artan bir kanı bulunmaktadır. Geçici okulların kapatılması şu anda 130'dan fazla ülkede 1 milyardan fazla öğrenciyi etkilemektedir. Bazı yoksul velilerin dersler devam etse bile çocuklarını artık okula göndermeyecekleri tahmin edilmektedir. Bu durumda, daha fazla çocuk istismarcı ve tehlikeli işlerde çalışmaya zorlanabilir. Bilhassa kız çocukları ev ve tarım işlerinde sömürüye karşı daha savunmasız hale geldikçe, toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin daha şiddetli hale gelebileceği tahmin edilmektedir (UNICEF, 11 Haziran 2020). Bu ve benzeri riskler nedeniyle Covid-19'un çocuklara ve ailelerine verdiği zararı önlemek ve azaltmak için acil önlemlerin alınması gerekmektedir (ILO-UNICEF, 12 Haziran 2020: 1).

Covid-19 salgınının sosyo-ekonomik yapıya, özellikle de çocuk işçiliğine olan etkileri henüz tam olarak bilinmese de ilerde daha büyük sorunlarla karşılaşmamak için hükümetler tarafından bugün önlem olarak belirlenecek seçimler, salgının seyrini ve sonuçlarını derinden etkileyecektir. Yapılacak seçimler, çocuk işçiliğini ortadan kaldırmaya veya en azından önlemeye yönelik bilinçli seçimler olmalıdır. Örneğin, çocuk işçiliğinin kısıtlamalarla görece azaldığı yerlerde, çocukların işe geri dönmesini önlemek için önlemler alınmalıdır. Kamu harcamalarındaki potansiyel kesintiler, yoksul çocukların sömürüye ve zararlı işlere karşı savunmasızlığını artırabilir. Bu nedenle yoksul ailelere yönelik riskleri azaltmak amacıyla alınan sosyal koruma önlemleri genişletilmelidir (ILO-UNICEF, 12 Haziran 2020: 3).

2. Çocuk İşçiliği Kavramı

Çocuk işçiliği kavramı yaygın olarak kullanılmasına rağmen kavramın dünya çapında kabul görmüş bir tanımı bulunmamaktadır. Çocuk işçiliğinin çok karmaşık bir olgu olması, tüm yönlerini kapsayan tek bir tanım yapılmasını mümkün kılmamaktadır. Çocuk işçiliğinin tanımı ekonomik veya bilimsel bir analize dayandığı gibi sosyal, kültürel veya politik bir disipline de dayanmaktadır. Bu nedenle çocuk işçiliği tarihe, ekonomik yapıya, eğitim sistemine, örf-adetlere, aktörlere, mevcut duruma ve amaca göre farklılık gösteren sosyal bir yapı olarak görülmektedir (Chaubey vd., 2007: 1). Bu açıdan çocukların genç yaşta işgücü piyasasına dahil edilmesini ifade eden çocuk işçiliği, en önemli toplumsal sorunlar arasında yer almaktadır (Boybek, 2009: 55).

Çocuk ve çocuk işçiliğinin evrensel olarak kabul edilmiş bir tanımı olmamasına rağmen, önemli ölçüde kabul edilebilir bir tanım "Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi"nden gelmektedir (Sungur ve Kurumal, 2017: 54-55). Ülkemizin de imzalamış olduğu Birleşmiş Milletler'in "Çocuk Haklarına Dair Sözleşme"nin 1. maddesinde "18 yaşından küçük kişiler çocuk" olarak anılmaktadır (Avşar ve Ögütoğulları, 2012: 11). Buna göre 18 yaşını doldurmamış ve aile bütçesine katkıda bulunmak veya geçimini sağlamak amacıyla çalışanlar "çocuk işçi" olarak kabul edilmektedir (Barışık vd., 2016: 164). Diğer bir deyişle çocuk işçiliği, 18 yaşından küçüklere beden, ruhen, moral olarak zarar veren ve onları eğitimden mahrum bırakan bir istihdam şekli olarak da ifade edilebilir (Avşar ve Ögütoğulları, 2012: 11-12).

Çocuk işçiliği ile ilgili temel sözleşmelerden biri olan 138 Sayılı ILO Sözleşmesine göre istihdam için asgari yaş sınırı 15 olarak belirlenmiştir (ILO, 18 Haziran 2015). Buna göre ILO, "15 yaşın altında hane halkı bütçesine katkıda bulunmak veya yaşamını kazanmak amacıyla çalışanları çalışan çocuk veya çocuk işçi olarak adlandırırken, 15-24 yaş arası çalışanları da genç işçi" olarak adlandırır (Avşar ve Ögütoğulları, 2012:12). ILO'nun çocuk işçiliği

kavramı genellikle "çocukları çocukluklarından, potansiyellerinden ve haysiyetlerinden mahrum eden ve onların fiziksel ve zihinsel gelişimlerine zarar veren bir çalışma" olarak tanımlanmaktadır (ILO, 2021a). ILO'ya göre bir işin, çocuk işçiliği olarak sayılabilmesi için;

- Çocuklara zihinsel, fiziksel, sosyal veya ahlaki açıdan tehlikeli ve zararlı olması,
- Çocukların eğitimlerini engellemesi gerekmektedir. Bu kapsamda çocukların eğitimlerini engelleyen işler ise;
- Çocuğu okula gitme fırsatından mahrum bırakan;
- Çocuğun okulu erken terk etmesine neden olan,
- Çocuğu okul ve ağır çalışma şartlarına sahip işleri birlikte yapmaya zorlayan işler olarak ifade edilmiştir (ILO, 2002: 15).

UNICEF'de ILO'nunkine benzer bir çocuk işçiliği tanımı yapmıştır. Bu anlamda U UNICEF'e göre çocuk işçiliği, çocukların eğitime erişimini kısıtlayan ve çocuğun fiziksel, zihinsel ve sosyal gelişimine zarar veren faaliyetlerdir (UNICEF, 3 Eylül 2020). Esasen UNICEF, ekonomik çalışmaya ek olarak çocuklar için ev içi emeğin önemini vurgulayarak ILO'nun çocuk işçiliği tanımını genişletmiştir. Bu durumda UNICEF'e çocuk işçiler aşağıdaki gibi sıralanabilir:

- Herhangi bir ekonomik faaliyette bulunan veya haftada 28 saat veya daha fazla ev işi yapan 5 ile 11 yaşları arasındaki çocuklar;
- Haftada 14 saatten az hafif işler haricindeki herhangi bir ekonomik faaliyette bulunan veya haftada 28 saat veya daha fazla ev işi yapan 12 ile 14 yaşları arasındaki çocuklar;
- Herhangi bir tehlikeli işte çalışan 15 ile 17 yaş arası çocuklardır (Chaubey vd., 2007: 2).

Çocukların gelir elde etmek veya meslek sahibi olmak için işgücü piyasasına katılmaları onların bedensel, zihinsel ve toplumsal gelişimlerine zarar vermekte; bir ülke için geleceğin en değerli sermayesi olan beşerî sermayenin yok olmasına neden olmaktadır (Boybek, 2009: 55). Genel olarak dünyada 5-17 yaş arası 218 milyon çocuk çalışma hayatındadır. Bunların 88 milyonu erkek, 64 milyonu kız olmak üzere 152 milyonu çocuk işçiliği mağdurdur (ILO, 2021b). Bu sayı, dünyadaki tüm çocukların neredeyse onda birini oluşturmaktadır. Çocuk işçiliğinde olanların neredeyse yarısı, 73 milyon çocuk güvenliklerini, sağlıklarını ve ahlaki olarak gelişimlerini riske atan tehlikeli işlerde bulunuyor (ILO, 2017: 9). Öte yandan 152 milyon çocuk işçiliği mağdurlarının yaklaşık;

- 72,1 milyonu Afrika'da,
- 62,1 milyonu Asya ve Pasifik'te,
- 10,7 milyonu Amerika'da,
- 5,5 milyonu Avrupa ve Orta Asya'da
- 1,2 milyonu Arap Devletlerindedir (ILO, 2021b).
- Diğer bir deyişle,
- Her beş çocuktan biri (%19,6) Afrika'da,
- Her on dört çocuktan biri (%7,4) Asya ve Pasifik'te,
- Her on dokuz çocuktan biri (%5,3) Amerika'da,
- Her yirmi beş çocuktan biri (%4,1) Avrupa ve Orta Asya'da,
- Her otuz beş çocuktan biri (%2,9) Arap Devletlerinde çocuk işçiliğinde bulunmaktadır (ILO, 2021b).

- 152 milyon çocuk işçiliği mağdurlarının yüzdelik olarak yaş aralığı ise;
- Yaklaşık %48'i (73 milyonu) 5-11 yaş aralığında,
- %28'i (42 milyonu) 12-14 yaş aralığında,
- %24'i (37 milyonu) 15-17 yaş aralığındadır (ILO, 2021b).

Birçok farklı biçimde çocuk işçiliği ele alınmasına rağmen bunlardan en çok öne çıkanı “çocuk işçiliğinin en kötü biçimleri” ve “tehlikeli çocuk işçiliği”dir. ILO'nun 182 sayılı Sözleşmesinin 3. maddesine göre, çocuk işçiliğinin en kötü biçimleri şu şekilde sıralanabilir.

- “Çocukların silahlı çatışmada kullanılmak üzere zorla veya zorunlu olarak işe alınması dahil olmak üzere, çocukların satışı, ticareti, borç esareti, zorla veya zorunlu çalıştırma gibi köleliğe benzer her türlü uygulamaya”,
- “Bir çocuğun fuhuş, pornografi üretimi veya pornografik performanslar için kullanılması, tedarik edilmesi veya teklif edilmesi”,
- “Bir çocuğun yasadışı faaliyetler için özellikle ilgili uluslararası anlaşmalarda tanımlandığı üzere uyuşturucu üretimi ve kaçakçılığı için kullanılması, tedarik edilmesi veya teklif edilmesi”,
- “Doğası veya yürütüldüğü koşullar gereği çocukların sağlığına, güvenliğine veya ahlakına zarar vermesi muhtemel işlerdir” (ILO, 2021c).

Öte yandan, “tehlikeli çocuk işçiliği” veya tehlikeli işler, doğası gereği veya yapıldıkları koşullar altında çocukların sağlığına, güvenliğine veya ahlakına zarar vermesi muhtemel işlerdir. ILO'nun 190 sayılı Tavsiye Kararının 3. maddesine göre bu işler şu şekilde sıralanmıştır (ILO, 2021a).

- “Çocukları bedensel, ruhsal veya cinsel istismara maruz bırakan işler”,
- “Yeraltında, su altında, tehlikeli yüksekliklerde veya kapalı alanlarda yapılan işler”,
- “Tehlikeli makine, ekipman ve aletlerle çalışmak veya ağır yüklerin elle işlenmesini veya taşınmasını içeren işler”,
- “Çocukların tehlikeli maddelere, işlemlere veya sağlıklarına zarar veren sıcaklıklara, yüksek seviyedeki gürültülere veya titreşimlere maruz bırakabilecek sağlıksız bir ortamda yapılan işler”,
- “Uzun saatler veya gece boyunca yapılan işler ya da çocuğun makul olmayan bir şekilde işverenin işyerine kapatıldığı işlerdir” (ILO, 2021d).

Daha spesifik olarak, tehlikeli çocuk işçiliği, kötü güvenlik ve sağlık standartları ve çalışma düzenlemeleri nedeniyle bir çocuğun ölümüne, yaralanmasına veya hastalanmasına neden olabilecek tehlikeli veya sağlıksız koşullarda çalışmasıdır. Genellikle çocuk işçiliğine dahil olmanın neden olduğu sağlık sorunları, çocuk yetişkin olana kadar gelişmeyebilir veya ortaya çıkmayabilir. Daha sonra ise kalıcı sakatlığa, psikolojik hasara neden olabilir. Tehlikeli çocuk işçiliğinde, tarım, madencilik, inşaat, imalat ve oteller, barlar, restoranlar, marketler ve ev hizmetleri gibi çok çeşitli sektörlerde tehlikeli koşullarda çalışan 5-17 yaş arası tahmini 73 milyon çocuk bulunmaktadır. Bu tür çocuk işçiliği sadece “gelişmekte olan ülkelerde” değil, “gelişmiş ülkelerde” de görülmektedir. Kız ve erkek çocuklar genellikle çok erken yaşlarda tehlikeli işler yapmaya

başlarlar (ILO, 2021e).

Bedenleri ve zihinleri hala gelişmekte olduğundan, çocuklar işyerindeki tehlikelere yetişkinlere göre daha savunmasızdır ve tehlikeli işlerin sonuçları onlar için genellikle daha yıkıcı ve kalıcıdır. Sonuçta, bu çocukların yapmaya zorlandığı işler onlar için oluşturulmuş işler değildir. Bundan dolayıdır ki, tehlikeli çocuk işçiliği nedeniyle birçok ölüm ve yaralanmalar meydana gelmektedir. ILO, dünya çapında her yıl yaklaşık 22.000 çocuğun işyerinde öldürüldüğünü tahmin etmektedir. Çalışmaları nedeniyle yaralanan veya hastalananların sayısı ise tam olarak bilinmemektedir (UKESSAYS, 8 Mayıs 2020).

Çocuk işçiliğinden bahsederken, yetişkin işçilere uygulanan iş tehlikesi ve riski kavramlarının ötesine geçmek ve bunları çocukluğun gelişimsel yönlerini içerecek şekilde genişletmek önemlidir. Çocuklar gelişim aşamalarında olduklarından, işyerindeki tehlikeler ve riskler belirlenirken çocukların fiziksel, bilişsel (düşünme/öğrenme), davranışsal ve duygusal gelişimleri üzerindeki etkileri dikkate alınmalıdır (ILO, 2021e).

Tüm bu sayılan olumsuzluklara rağmen, çocukların sağlıklarını ve kişisel gelişimlerini etkilemeyen veya eğitimlerini engellemeyen işlere dahil olmaları genellikle olumlu bir şey olarak kabul edilir. Bu işler, ebeveynlerin ev ve aileye bakmalarına yardımcı olma, bir aile işine yardım etme veya okul saatleri dışında ve yaz tatillerinde harçlık kazanma gibi faaliyetleri içerir. Bu tür hafif işler hane halkının refahını artırır; çocuğa bilgi, beceri, tutum ve deneyimler kazandırarak onları geliştirir ve onların yetişkin yaşamı boyunca toplumun yararlı ve üretken üyeleri olmalarını sağlar. Bu tür faaliyetler hiçbir şekilde çocuk işçiliğiyle eş tutulamaz (ILO, 2002: 15).

Sonuç olarak çocuğun yaşı, yapılan işin türü ve süresi, yapıldığı koşullar ve her ülkenin izlediği hedefler herhangi bir işin çocuk işçiliği olarak adlandırılıp adlandırılmayacağı açısından önemlidir. Buna göre, çocuk işçiliği ülkeden ülkeye ve ülkeler içindeki sektörler arasında farklılık göstermektedir (ILO, 2021a).

3. Çocuk İşçiliğinin Nedenleri

Çocuk işçiliğinin etkin bir şekilde ortadan kaldırılmasına yönelik önemli ilerlemeler kaydedilmiş olsa da uluslararası toplum hala dünya çapında milyonlarca çocuğu trajik bir şekilde etkileyen bu yaygın çalışma biçimine karşı mücadele etmeye devam etmektedir. Yoksulluk, çocuk işçiliğinin nedenleri arasında önemli bir faktör olmasına rağmen, ekonomik ve siyasi istikrarsızlık, ayrımcılık, göç, sömürü, geleneksel kültürel uygulamalar, yetişkinler için insana yakışır işin eksikliği, yetersiz sosyal koruma, okul eksikliği gibi birçok başka nedenler de vardır (ILO, 6 Mayıs 2002). Elbette, bu sorunun kesin cevabı ülkeden ülkeye değişebilir ancak her ülkenin kendi sınırları içindeki çocuk işçiliğinin boyutu ve nedenleri ile bu işleyişin gerçekleştirildiği koşullar hakkında net bir anlayışa sahip olması çok önemlidir. Uygun ve etkili bir çözüm ancak teşhis doğru ise bulunabilir ve herhangi bir teşhis sorunun karmaşıklığını kabul ederek başlamalıdır. Kanun koyucular ve politikacılar, çocuk işçiliğinin varlığına ilişkin aşırı basitleştirilmiş açıklamalara dikkat etmelidir (ILO, 2002: 23). Örneğin:

- Çocuk işçiliğiyle mücadelede yapılabilecek pek bir şey olmadığına, bunun yoksulluğun bir sonucu ve tezahürü olduğuna ve çocuk işçiliğinin ancak yoksulluğun ortadan kaldırılmasıyla ortadan kaldırılabilmesine dair yaygın bir inanç vardır.
- Başka bir düşünce ekolüne göre, çocuk işçiliği yalnızca bazı yetişkinlerin çok kar elde etmek ve rakiplerine karşı haksız bir avantaj elde etmek için çocukları sömürmesi nedeniyle vardır.

Bu düşünce ekolüne göre yapılması gereken tek şey suçlulara yasal yaptırımlar uygulamak ve çocukları ait oldukları okula geri göndermektir (ILO, 2002: 23).

Bu açıklamaların her ikisinde de pek çok gerçeklik payı vardır (ILO, 2002: 24). Nitekim birçok uzmana göre de büyük şehirlerde çocuk işçiliğinin temel nedenleri ekonomik yoksunluk ve sağlıksız aile hayatıdır. Maddi zorluklarla mücadele eden aileler, çocuklarının artan talepleriyle baş edememekte ve bazen onlara yeterli beslenmeyi bile sağlayamamaktadırlar. Bu, çocukların kendi gelir kaynaklarını aramalarının ana nedeni gibi görünmektedir. Sosyal açıdan dezavantajlı veya ahlaki açıdan iflas etmiş ailelerde, finansal zorluklar genellikle ilişkilerdeki yıkıcı dinamiklerle birleştirebilmektedir. Bu faktörler bir araya gelerek çocukları geçici veya kalıcı olarak çalışma hayatına sürükleyebilmektedir (ILO, 2021f).

Gerçek, genellikle her ikisinin de önerdiğinden çok daha karmaşıktır. Bu kadar çok çocuğun işte olmasının nedenleri, uygun iyileştirici önlemleri tasarlamak için tam olarak anlaşılması ve analiz edilmesi gerekir (ILO, 2002: 24). Ancak sorunun birçok nedeni olmasına rağmen burada “yoksulluk”, “örf ve adetler”, “eğitim” ve “mevzuat eksiklikleri ve denetim yetersizlikleri” gibi belli başlı konular üzerinde durulacaktır.

3.1. Yoksulluk

Yoksulluk hem mikro hem de makro düzeyde çocuk işçiliğinin arz yönlü önemli bir faktörü olarak görülmektedir (ILO-IPEC, 18 Ocak 2007: 4). Nitekim çocuk işçiliği genellikle aileler mali zorluklar veya belirsizliklerle karşı karşıya kaldığında ortaya çıkar (UNICEF, 3 Eylül 2020). Yoksulluk kesinlikle çocukları işyerine iten en büyük güçtür. Aileler yiyecek, su, eğitim veya sağlık gibi temel ihtiyaçları karşılayamadıklarında, hane halkı gelirini artırmak için çocuklarını çalışmaya göndermekten başka çareleri yoktur. Hane gelirinin yoksulluk sınırının altında olması çocuk işçiliğini artıran en önemli etkenlerden biri olarak kabul edilmektedir. Çünkü yoksulluk aynı zamanda düşük okuryazarlık, istihdam fırsatlarının yeterli olmaması, insana yakışır iş olanaklarının eksikliği, doğal afetler ve iklim değişikliği, çatışma ve kitlesel yerinden edilme gibi diğer itici faktörlerle bağlantılıdır. Bu nedenle yoksulluk ve çocuk işçiliği bir kısır döngü oluşturur (ECLT, 2021).

3.2. Örf ve Adetler

Örf ve adetler (iyi niyetli olsalar bile) çocuk işçiliğinin arz yönlü bir diğer önemli faktörü olarak görülmektedir. Bu faktör üzerindeki hâkim görüş çalışmanın çocukların karakter oluşumu ve beceri gelişimi için iyi olduğu yönündedir. Örneğin;

- Çocukların belirli bir ticarete ebeveynlerinin izinden gitmeleri ve bu ticareti çok erken yaşlarda öğrenmeleri ve uygulamaları beklenmektedir.
- Yoksul aileler sosyal veya dini faaliyetler için kendilerini büyük ölçüde borca itmekte ve ardından borcu ödemek için çocuklarının işine güvenmektedirler. Büyük ölçüde yoksul ailelerin bu tür baskılara karşı savunmasız olmaları nedeniyle borca karşı istihdam hala yaygındır.
- Kızların erkeklerden daha az eğitime ihtiyaç duydukları yönündeki yaygın inanç, onların erken yaşta okulu bırakmalarına ve işe yerleştirilmelerine veya ev işi yapmalarına neden olmaktadır.
- Çocuk işçiliği, örf ve adetlere o kadar derinden bağlıdır ki ne ebeveynler ne de çocuklar bunun çocukların çıkarlarına aykırı ve yasadışı olduğunu fark etmeyebilirler.

- Ebeveynlerinin geliri bazen büyük bir aileyi geçindiremeyecek kadar düşük olan büyük ailelerin çocukları, küçük ailelerin çocuklarına göre daha fazla iş başı yaparlar (ILO, 2021f).

3.3. Eğitim

Çocuk işçiliği ile çocuk eğitimi arasında doğrudan bir bağlantı vardır. Zaman, iş ve okul arasında bölünebilir bir değişken olarak görüldüğünde bu oldukça açıktır.

- Tam zamanlı çalışan çocukların okula gitmemesi muhtemeldir. Yarı zamanlı çalışan çocukların işe gitmek için okul saatlerinden feragat etmesi gerekir. Bu nedenle, bir ailenin çocuklarını okula göndermek yerine işe göndermesi için okulun göreceli getirisinin düşük olması veya eğitim maliyetinin göreceli yüksek olması gerektiği kanısı hakimdir (ILO-IPEC, 18 Ocak 2007: 17).
- Geleneksel toplumlarda, kızları okula göndermek yerine işe göndermenin, yetişkin yaşamına daha iyi hazırlanmalarına yardımcı olduğuna dair yaygın bir inanç vardır.
- Çoğu toplum, yeterli ve kaliteli bir eğitim altyapısından yoksundur. Bununla birlikte, okulların olduğu yerlerde bile, sağlanan eğitim genellikle çocuklar veya ebeveynleri tarafından işe uygun bir alternatif olarak algılanmaz. Pek çok aile için eğitim maliyetlidir. Ücretsiz olduğunda bile, bir çocuk işte değil okuldayken kaybedilen gelirin aile için algılanan bir fırsat maliyeti vardır.
- Çocuk işçiliğinin yoğun olduğu çoğu yerde verilen eğitim genellikle kalitesizdir. Okul, ebeveynler ve çocuklar tarafından kendi ihtiyaçları ve koşulları ile ilgisiz olarak algılanır. Bu nedenle okula gitmenin bir anlamı yoktur.

Yukarıdaki faktörlerin bir sonucu olarak, çok sayıda çocuk vasıfsız işgücü piyasasına erken girmektedir. Çalışan çocuklar genellikle yeterli eğitime sahip olmamakta ve yaşamları boyunca da böyle kalmaktadırlar. Böylece iyi bir yetişkin olarak çalışma hayatında beceriler edinmelerini ve beklentilerini geliştirmelerini sağlayacak temel eğitim geçmişinden yoksundurlar (ILO, 2002: 26).

3.4. Mevzuat Eksiklikleri ve Denetim Yetersizlikleri

Çocuk işçiliğinin nedenleri arasında çocuk işçiliği ile ilgili mevzuat eksiklikleri ve/veya mevzuatın etkin denetlenmemesidir. Çocukların yaygın olarak çalıştırıldığı tarımın, ev hizmetlerinin, sokakta yapılan çalışmaların ve küçük işletmelerin İş Kanunu kapsamı dışında olmasının yanı sıra, işyerlerinin denetim kapsamına alınmaması, cezai yaptırımların yetersizliği, denetimleri yapan kurum ve kişilerce çocuk işçiliği konusunun görmezden gelinmesi ve yaklaşımlardaki yetersizlikler bu alanda ciddi sorunlar arasındadır (Avşar ve Öğütoğulları 2012: 12). Aslında çocuk işçiliğine ilişkin ulusal ve uluslararası düzenlemelerin yapılmasına rağmen; mevcut mevzuatın etkin uygulanmaması ve/veya mevzuattaki eksiklikler ve denetimin yetersizliği çocuk işçiliğinin ortadan kaldırılmasını ve kontrol edilmesini zorlaştırmaktadır (Boybek, 2009: 77).

Çocuk işçiliği ve zorla çalıştırmanın temel nedenleri arasında bu sayılanların haricinde ayrıca insana yakışır iş fırsatlarına sınırlı erişim, sosyal marjinalleşme, ayrımcılık, göç, kayıt dışı ekonominin yaygınlığı ve zayıf sosyal diyalog gibi birçok neden daha sıralanabilir (ILO, 20 Mayıs 2020: 4).

4. Covid-19 Sürecinde Çocuk İşçiliği

Araştırmanın Covid-19'un şiddetli belirtileri, en azından şimdiye kadar, yetişkinlerde olduğu gibi çocuklarda nadiren görülmektedir. Bu tür şiddetli belirtiler yetişkinler arasında daha yaygın olarak

görülmektedir. Çocuklar sağlık açısından yetişkinler kadar etkilenmese de Covid-19 nedeniyle bir ailede yaşanan ekonomik kayıplardan en çok çocuklar etkilenmektedir (UNICEF, 15 Nisan 2020: 5). Bu olumsuz etkiler, çocukların hayatta kaldığı zamanın büyük bir kısmını kapsadığından dolayı çocuklar, bu tür kayıpları bir yetişkinden daha fazla hissetmektedir. Bu nedenle bu etkiler çok dikkate alınmalıdır (UNICEF, 18 Haziran 2020).

2019 yılında halihazırda aşırı yoksulluk içinde olduğu tahmin edilen 386 milyon çocuğa ek olarak, 42-66 milyon çocuğunda Covid-19 krizinin bir sonucu olarak aşırı yoksulluğa düşeceği tahmin edilmektedir (ILO, 20 Mayıs 2020: 4). Covid-19 krizinden önce de “dünya çocuklarının üçte ikisinin herhangi bir sosyal koruma mekanizmasına erişimi yoktu”; hatta Afrika bölgesindeki çocukların sadece %16’sı sosyal olarak korunmakta. Dolayısıyla bir finansal kriz olduğunda, yoksul hanelerin hayatta kalması çok zorlaşmakta; yoksulluğun nesiller arası devam etmesi kaçınılmaz hale gelmektedir (UNICEFTURK, 2021). Bu nedenle ekonomik kriz sırasında yoksullaşan aileler, yaşamlarını sürdürebilmek için çocuklarını çalışma hayatına yönlendirmek zorunda kalmaktadırlar (WBCSD, 2020).

Esasen 2000 yılında çocuk işçi sayısı 246 milyon civarındayken, 2016 yılında 152 milyona düşmüş; böylece Covid-19 krizi öncesinde 94 milyon çocuk, çalışma hayatından kurtarılmıştır (ILO, 12 Haziran 2020). Ancak “Save the Children ve Unicef”in analizine göre, Covid-19 krizinin ekonomi üzerindeki olumsuz etkileri nedeniyle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde yoksul çocuk sayısının %15 artarak 672 milyona ulaşabileceği tahmin edilmektedir. Bu çocukların yaklaşık 2/3’ü Güney Asya ve Sahra Altı Afrika’da yaşıyor. En çok artış %44 ile Orta Asya ve Avrupa ülkelerinde görülmektedir. Karayipler ve Latin Amerika’da %22’lik bir artış beklenmektedir (UNICEFTURK, 2021). Türkiye, %25 ile çocuk yoksulluğu oranının en yüksek olduğu OECD ülkelerinden biridir (Akkan, 2020: 2). Covid-19 krizinin ağırlaştırdığı eşitsizlik, ayrımcılık ve dışlanma mevcut durumu daha da kötüleştirmektedir. Bu özellikle yoksul ailelerden, etnik azınlıklardan, ülke içinde yerinden edilmiş ailelerden, engelli veya tek ebeveynli ailelerden gelen çocuklarda daha sık görülmektedir (ILO, 12 Haziran 2020: 2).

Covid-19 krizi sırasında alınan kısıtlama önlemlerinin yol açtığı eğitimdeki en büyük küresel aksama ve birçok ülkede uzaktan eğitim çözümlerinin bulunmaması, bu süreçte çocuk işçiliğini artırmıştır. Haneler, özellikle çocukları, eğitim sisteminde değilse, Covid-19 ile ilişkili iş kaybı ve sağlık şoklarıyla başa çıkmak için çocuk işçiliğine başvurmaktadır (ILO, 20 Mayıs 2020: 4). Benzer şekilde, daha düşük ücretler ve istihdam seviyeleri, işgücünü sömürücü veya kayıt dışı işlere yönlendirmekte; bu durum, ücretleri daha da düşürüp, çocuk işçiliğini artırmaktadır. İşletmeler ayrıca karlarını artırmak ve maliyetlerini azaltmak için de çocukları işe alabilmektedir. Sonuç olarak, çocukların daha düşük ücretle ve güvenli olmayan şartlarda çalışmayı kabul etmeleri yetişkinlere göre daha olasıdır (ILO-UNICEF, 12 Haziran 2020: 9).

Nitekim Covid-19 kriziyle mücadele, sadece ölümcül virüsün yayılmasını durdurmak yeterli değildir. Üretken ve tatmin edici bir geleceğe sahip olma haklarının yanı sıra, çocukları çocukluklarını gölgede bırakabilecek her türlü zorla çalıştırmadan kurtarmak da gereklidir. Ancak Covid-19 kriziyle birlikte çocuk işçiliği artmıştır. Örneğin Hindistan’da on binlerce çocuk tarlalarda ve fabrikalarda çalışmaya başlamıştır. Kenya’da çocuklar okula gitmek yerine taş ocaklarında taş kırılmaktadırlar. Latin Amerika’da tuğla yapma, mobilya yapma veya fırça temizleme gibi okul sonrası işler artık tam zamanlı bir iş haline gelmiştir (Buechne, 19 Ekim 2020). Benzer şekilde Bolivya’nın başkenti La Paz’ın üzerinde yer alan El Alto banliyösünde, yaşları 6 ile 14 arasında değişen çocuklar,

ebeveynleriyle birlikte ailelerinin küçük marangozluk atölyesinde çalışmaktadırlar. Bu çocuklardan yaşı 6 olan çocuğun anaokuluna başlaması gerekirken, minyatür mobilyaları zımpara kâğıdı artıklarıyla pürüzsüzleştirmeye çalışmaktadır. Yaşı 14 olan ise bebek yatakları ve tam boy çekmeceli sandıklar için odun uzunluklarını kesmek için elektrikli testereyi kullanmaktadır (Verza vd., 15 Ekim 2020).

Covid-19 kriziyle birlikte çocuklar artık daha tehlikeli ve uzun saatler çalışma durumundadır. Kız çocukları ev hizmetleri veya evde bakım hizmetlerini üstlenme sorumluluğu ile karşı karşıya kaldıkları için cinsel veya fiziksel istismara, kazalara daha fazla maruz kalmaktadırlar. Hane halkı gelirleri düştükçe, çocuk işçiliğinin en kötü biçimleri, özellikle kız çocuklarını etkileyen cinsel veya fiziksel istismar sıklıkla artmaktadır. Benzer şekilde çatışmalardan, afetlerden, aşırı yoksulluktan ve insan haklarının ihlal edildiği yerlerden kaçan göçmenlerin çocukları da bu durumdan en çok etkilenmektedir (ILO, 12 Haziran 2020). Aslında, bu çocukların çoğu televizyon gibi olağan medyadan bile yoksun; bu durum onların ortak tehditlerden ve kamu duyurularından haberdar olmalarını bile engellemektedir (Zahed vd., 4 Mayıs 2020).

“Save the Children ve Unicef”in analizine göre, Covid-19 nedeniyle dünyada etkili olan ekonomik kriz ve bu duruma bağlı karantina önlemlerinin ikiye katlanacağı öngörülmektedir. Bu süreçte geliri düşen haneler, temel beslenme ihtiyaçlarını karşılayamamakta, eğitim ve sağlık hizmetlerine erişim güçleşmekte ve çocuk işçiliği riskleri artmaktadır. Mali durgunluk, hayatta kalması gereken ailelerin bu hizmetlere erişimini azaltabilmekte ve bu hizmetlerin kalitesini düşürebilmektedir (UNICEFTURK, 2021).

Covid-19’un çocukların korunması, esenliği ve gelişimi üzerinde kısa ve uzun vadeli etkileri olacağı beklenmektedir. Nitekim Covid-19 krizi nedeniyle karantina tedbirleri kapsamında okullar kapatılmakta, gelir getirici faaliyetlerde daralmalar yaşanmakta, ekonomik durgunluk baş göstermekte ve hane halkı gelirleri düşmekte bu duruma bağlı olarak çocuklara sağlanan sosyal koruma zayıflamakta ve çocuk işçiliği artmaktadır. Bu aşamada çocuklar için hayati önem taşıyan çocuk koruma önlemleri ön plana çıkmaktadır. Bu nedenle, Covid-19 krizine yönelik koruma önlemleri krizden en çok etkilenenleri kapsamalı ve koruma önlemlerine yoksul haneler kolay erişebilmelidir (Cpaor, Nisan 2020: 1).

Öte yandan Covid-19’un düşük gelirli hanelerdeki çocuklar üzerindeki etkisini azaltmak için okul beslenme programları, çocuk yardımları ve nakit transferleri gibi sosyal koruma politikalarının hızla genişletilmesi gerekmektedir. Bu tür politikalar, acil finansal ihtiyaçların karşılanması ve risklere hazırlıklı olunması için bir temel sağlayacaktır. Ülkeler ayrıca diğer sosyal koruma politikaları kapsamında işsizliği azaltmak için işgücü piyasasına yatırım yapmalı ve istihdamı artırmalı; sağlık hizmetlerine erişim kolay olmalı ve çocuk bakımı gibi aileyi koruyan politikalar ön plana çıkmalıdır (UNICEFTURK, 2021).

Covid-19 salgını sırasında çocuk işçiliğini etkili bir şekilde önlemek ve müdahale etmek için çocuk koruma aktörleri, risk altındaki veya çocuk işçiliği içinde olan çocukların çeşitli ihtiyaçlarını ele almak için diğer aktörlerle birlikte çalışmalıdır (Alliancecepha, 6 Mayıs 2020: 4). Bu anlamda uluslararası örgütler, işçi-işveren ve-veya sendikaları Covid-19 salgınının işyerlerindeki etkilerini ele alarak çocuk işçiliğinin önlenmesinde önemli rol oynamalıdır. Dengeli kriz yönetimi ve mücadelesinde, çalışanların ve çocukların haklarının korunmasında ve işletmelerin devamlılığının sağlanmasında sosyal diyalog kesinlikle kritik bir öneme sahiptir (ILO, 12 Haziran 2020: 3).

Nitekim Covid-19’un etkilerini en aza indirmek için her ülke

mümkün olduğu ölçüde uygun önlemleri almaktadır. Bu anlamda doğru önlemlerin alınması ve bir an önce uygulamaya konulması ile çocuklar için daha iyi bir gelecek kurulabilir. Birleşmiş Milletler, 2021 yılını, “Çocuk İşçiliğinin Sona Erdirilmesi Uluslararası Yılı” olarak ilan etmiştir. 2021 boyunca düzenlenen kampanyalar ve etkinlikler, tüm Birleşmiş Milletler Üye Devletlerine ve ortaklarına çocuk işçiliğini sona erdirmeye çabalarına katılma imkânı sunmaktadır (ILO, 12 Haziran 2020: 2).

5. Covid-19 Sürecinde Çocuk İşçiliğine Yönelik Alınması Gereken Önlemler

Covid-19 krizinin etkisinin tüm dünyada derinden hissedilmesi ve çocuk işçiliği sorununun çok boyutlu olması bu konunun tek bir çözümü bulunmadığını açıkça ortaya koymaktadır. Ülkelerin aldığı önlemlerin sonuçları da ekonomik ve sosyal koşullara göre değişiklik göstermektedir. Bu kapsamda Covid-19 sürecinde çocuk işçiliğine karşı alınacak önlemler, "sosyal koruma tedbirlerinin artırılması", "ekonominin ve istihdamın teşvik edilmesi", "finansmana erişimin kolaylaştırılması" ve "ücretsiz ve kaliteli eğitim sağlanması" olmak üzere dört ana başlıkta değerlendirilebilir.

5.1. Sosyal Koruma Önlemleri Artırılmalı

Sosyal koruma sistemleri, Covid-19 krizine karşı koordineli bir politika oluşturmanın önemli bir parçasıdır. Sosyal koruma, insanlar için sağlık hizmetlerine etkili erişim sağlar, en çok etkilenenler için iş ve gelir güvenliğini teşvik eder; direnci artırır, yoksulluğun, işsizliğin ve kayıt dışılığın önlenmesine katkıda bulunur ve hızlı bir toparlanmaya katkıda bulunabilecek güçlü bir ekonomik ve sosyal denge sunar (ILO, 23 Nisan 2020). Bir başka deyişle sosyal koruma verimli işgücü piyasalarını teşvik etmek, insanların risklere maruz kalmasını azaltmak, onların gelir kesintine/kaybına karşı koruma kapasitelerini artırmak, çocuk işçiliğini ortadan kaldırmak, yoksulluğu ve savunmasızlığı azaltmak amacıyla planlanmış bir dizi politika ve program olarak tanımlanabilir. Sosyal koruma toplamda beş ana unsurdan oluşur:

- İşgücü piyasaları,
- Sosyal sigortalar,
- Sosyal yardımlar,
- Toplulukları korumaya yönelik mikro ve alan bazlı planlar,
- Çocuk korumalarıdır (ADB, 2003: 1).

Dünyanın birçok yerinde sosyal korumanın genişletilmesinde kaydedilen önemli ilerlemeye rağmen, dünya nüfusunun yalnızca %45'i etkin bir şekilde en az bir sosyal koruma yardımı kapsamındadır. Geriye kalan %55 korunmasız ve çoğunluğu kırsal alanlarda yaşamaktadır. Sosyal korumanın birçok sektörde çocuk işçiliğini azaltmak için önemli bir sosyal politika aracı olduğu konusunda yaygın bir görüş vardır. Sosyal koruma, diğer ilgili sektörlerle uyumlu olarak uygun şekilde tasarlanıp uygulandığında, çocuk işçiliğinin ortadan kaldırılmasına katkıda bulunmaktadır (FAO, 2020: 8).

Covid-19 krizi ile mücadelede, sosyal koruma “kapsam genişletme”, “faydaların artırılması” ve “idari gereksinimlerin daha basit ve daha kullanıcı dostu hale getirilmesi” olarak üç amaçla uygulanmaktadır. Sosyal koruma kapsamındaki bu uyarlamalar bir araya geldiğinde 1,7 (1.766.201.920) milyardan fazla kişiye fayda sağlanmıştır. Sadece nakit transferlerinden tahminen 1,1 (1.150.156.185) milyar kişi yararlanmıştır. Nakit transferleri bölgesel düzeylerde farklılık göstermektedir. Nakit transferleri kapsamında en yüksek sayı (çocuk işçiliğinin en yoğun yaşandığı yer olan) Asya ve en düşük sayı Sahra Altı Afrika'da kayıtlıdır. Covid-19 için bildirilen planlı veya fiili

nakit transferleri kapsamında, kapsanan nüfusun payı açısından, nüfusun %22 ile Kuzey Amerika en yüksek; %2'si ile Sahra Altı Afrika en düşük paya sahiptir (Gentilini, 22 Mayıs 2020).

Çocukların ve zorla çalıştırma riskini azaltmak için uygun geçim kaynakları ve nakit transferleri de dahil olmak üzere hassas durumdaki haneler için alternatif gelir oluşturmak esastır (ILO, 20 Mayıs 2020: 8). Bu anlamda nakit transferleri, yoksulluktan kaynaklanan çocuk işçiliğinin ortadan kaldırılmasında önemli bir etkidir. Yoksulluk çocukların şiddete, sömürüye, ihmale ve çocuk işçiliğine karşı savunmasızlığını artırırken, nakit transferleri çocuğun gelir güvencesini sağlamakta ve bu tür olumsuzluklara maruz kalmasını engellemektedir. Nakit transferleri, çocuk işçiliğini yasaklayan veya çocukları istismar veya şiddetten koruyan yasaları uygulayan bir toplumun yerini alması da hala birçok alanda çocuk koruma çabalarını destekleyen ve çocuk koruma sorunlarının çözümünde önemli bir rol oynayan bir sosyal koruma aracıdır (ILO-UNICEF, 2019: 12).

5.2. Ekonomi ve İstihdam Teşvik Edilmeli

Covid-19 krizi sürecinde, büyüklüğü ne olursa olsun tüm işletmeler iflas ve iş kaybı gibi ciddi risklerle karşı karşıya kalmıştır. Özellikle “küçük ve orta ölçekli işletmeler (KOBİ)”ler için ticari faaliyetlerin sürdürülmesi iyice zorlaşmıştır. Seyahat yasakları, sınırların kapatılması ve karantina önlemlerinin ardından başta kayıt dışı çalışanlar olmak üzere birçok kişinin gelirlerinde önemli düşüşler yaşanmaktadır. Covid-19 nedeniyle oluşan belirsizlik ve kaygı ortamı dikkate alınarak işyerlerinde mal ve işçi alımları ve yatırımlar ertelenmektedir. Ekonomiye ilişkin beklentiler ve istihdamın niteliği ve niceliği hızla bozulmaktadır. Bu durumda gelirleri düşen/kesilen hane halkının çocuklarını, çocuk işçiliğine gönderme riski de her geçen gün artmaktadır (ILO, 18 Mart 2020: 2).

Covid-19 krizi, tüm ülkelerde olmasa da düşük vasıflı işlere olan talep üzerinde daha olumsuz bir etkiye sahip olmaktadır. Örneğin, Avustralya ve Birleşik Krallık'ta, Nisan ayı sonuna kadar düşük eğitim seviyeleri (orta öğretim veya daha düşük) gerektiren iş ilanlarının hacmi yaklaşık %40 oranında düşerken, yüksek vasıflı işçiler olanlar (yüksek lisans veya doktora dereceleri) için %25 yaklaşık olarak düşmüştür. Ancak, Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve Kanada'da eğitim seviyeleri arasındaki farklar daha az belirgindir (OECD, 9 Nisan 2021). Bu nedenle, işçilerin halihazırda iş/gelir güvencesinin olmadığı ülkelerde, işçileri korumak için gerekli önlemler alınmadığı takdirde iş ve gelir üzerindeki etkileri katlanarak daha şiddetli olacaktır. Covid-19 sürecine bağlı yaşanan olumsuzlar, çocukları ve diğer savunmasız grupları korumaya yönelik kapsamlı müdahalelerin önemini bir kez daha keskin bir şekilde göstermektedir. Ailelerin çocuk işçiliğine başvurmaması için gelir ve tüketim desteklenmelidir (ILO-UNICEF, 12 Haziran 2020:24-25).

İstihdam ve işsizlik gibi bu krizin ekonomik sonuçlarıyla mücadele etmek, akıllıca politika uyumu gerektirir. Bu bağlam öncelikle iki yol izlenebilir:

- İlk olarak, KOBİ'ler başta olmak üzere işletmelere finansal destek ve işçilere gelir desteği sağlanarak Covid-19'un ekonomi ve işgücü piyasaları üzerindeki olumsuz etkisi azaltılmalıdır. Bunun için öncelikle teşvik paketlerinin temel unsuru olarak paketlerde istihdam ve sosyal koruma desteğinin yer alması gerekmektedir.
- İkincisi, virüsün yayılması kontrol altına alındıktan ve normal faaliyet yavaş yavaş yeniden başladığında, orta ve uzun vadeli iş ve gelirlerin toparlanması için talebe dayalı bir istihdam stratejisi geliştirmek gerekmektedir. Bu madde, stratejik

sektörlerde istihdam oluşturmayı, elverişli bir iş ortamını restore etmeyi, üretkenlik artışını teşvik etmeyi, ekonomiyi çeşitlendirmeyi, yapısal dönüşümü teşvik etmeyi ve teknolojik gelişmelerden en iyi şekilde yararlanmayı içermektedir (ILO, 18 Mayıs 2020).

Güvenli bir iş ortamını, daha iyi ve daha dayanıklı bir işgücü piyasasını yeniden inşa etmek, geleceğe ve gelecek nesillere yapılan en önemli bir yatırımdır (OECD, 7 Temmuz 2021). Buna rağmen halk sağlığını tehlikeye atmadan kısıtlamaların hafifletilebilme oranı ve enfeksiyon oranı tekrar yükselmeye başlarsa kısıtlamaları yeniden uygulama olasılığı, muhtemelen tüketicilerin harcamalarında temkinli olmalarına ve firmaların yetersiz yatırım yapmasına neden olacaktır. İkincisinin birleşik etkisi muhtemelen daha zayıf talep ve daha düşük üretim ve istihdam seviyeleri olacaktır. Bu davranış değişikliklerinin uzun süreli olması muhtemeldir. Her ikisi de ekonomik bir bunalımı önlemek ve toparlanmayı hızlandırmak için gerekli olan tüketici ve iş güvenini yeniden tesis etmeye yönelik tedbirlerin alınması açısından çok önemlidir. Hane halkı ve özel sektör temkinli olmaya devam edecek gibi görünse de hükümetler geçmişteki diğer krizlerden sonra olduğu gibi altyapıya dayalı teşvik paketleri aracılığıyla stratejik sektörlerdeki talebi artırarak belirleyici bir rol oynamalıdır (ILO, 18 Mayıs 2020).

Öte yandan Covid-19'un etkilerinin çok boyutlu olması, "işçi-işveren" ve "işçi-işveren örgütleri ve hükümetler" arasında iş birliği ve sosyal diyalogu zorunlu kılmaktadır. Ortaklaşa Covid-19'un çalışma hayatı üzerindeki sosyal ve ekonomik olumsuz etkilerini ortadan kaldırmak için önemli politikalar tasarlayabilir ve stratejiler geliştirebilirler. Alınacak önlemler, işçileri ve bakmakla yükümlü oldukları kişileri ve dezavantajlıları "iş ve gelir" kaybindan korur. Özellikle, tasarrufları yetersiz ve finansmana sınırlı erişimi olan KOBİ'lerin kapanmasını önleyerek hayatta kalmalarına yardımcı olabilirler (ILO-UNICEF, 12 Haziran 2020: 25-26).

5.3. Finansmana Erişim Kolaylaştırılmalı

Finansmana erişimin kolaylaştırılması, düşük gelirli ailelerin çocuklarını, çocuk işçiliğinden korumasını ve okula göndermesini sağlayabilir. Mikro-finans, yoksul hanelerin ve kurumların finansmana erişimini kolaylaştırmış olsa da mevcut kriz müşterileri ve kurumları etkilemeye devam etmektedir. Bu nedenle mevcut mikro-finans borcu olan ve geri ödemelerine devam edemeyen müşterilerin mevcut borçları yeniden yapılandırılabilir veya finansal olarak yeniden ayağa kalkana kadar geri ödemeleri ertelenebilmektedir. Aksi takdirde, bu savunmasız insanlar, sahip oldukları mallardan vazgeçmek, gelecekteki gelirlerini feda etmek ve muhtemelen çocuklarını işe göndermek zorunda kalabilirler. Mikro-finans kurumları arasında çarpıcı biçimde değişen finansal ortama uyum sağlaması için yeniliklere ihtiyaç vardır. Bu kurumlar için hem finans sektörünü desteklemek hem de iflasın önüne geçmek için daha geniş tedbirler alınmalıdır (ILO-UNICEF, 12 Haziran 2020: 24).

5.4. Ücretsiz ve Kaliteli Eğitim Sağlanmalı

Eğitim, çocuklar için yaşam becerilerinin ve gelecekteki istihdam fırsatlarının geliştirilmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Okula giden çocukların, "çocuk işçiliği mağduru olma olasılığı" nispeten düşüktür. Bu nedenle, kriz zamanlarında çocukların eğitimlerine devam etmeleri hayati önem taşımaktadır. Covid-19 nedeniyle birçok ülkede yüz yüze eğitime ara verilmektedir. Yüz yüze eğitimin kesintiye uğraması nedeniyle yarı zamanlı çalışan çocuklar ve/veya çocuk işçiler okula dönemeyebilir. Covid-19 krizi sırasında iş ve okulu bir arada yürüten çocuklar, eğitim-öğretim hakkında mahrum kalmakta ve hane gelirlerini artırmak için daha uzun saatler çalışmak

zorunda kalmaktadır (ILO, 2 Haziran 2020: 3).

Covid-19 nedeniyle okulların geçici olarak kapatıldığı bu süreçte "uzaktan eğitim" çok önemli hale gelmiştir (ILO, 2 Haziran 2020: 3). Uzaktan eğitim, eğitim sürecindeki katılımcıların yani öğretmenler ve öğrencilerin fiziksel olarak ayrıldığı ve farklı araçlarla iletişim kurduğu bir eğitim şeklidir. Uzaktan eğitim herkese hayatı boyunca öğrenme fırsatı vermektedir (Kiryakova, 2009: 29). Ancak en savunmasız çocuklar, bilgisayar ve internete, hatta bazen elektrige erişimleri olmadığı için uzaktan eğitime erişememektedir. Bu nedenle, eğitim için düşük teknolojiye veya teknolojisiz çözümlere ihtiyaç vardır. Ayrıca bu süreçte eğitim hayatına devam edemeyen çocuklara "telafi edici eğitim" verilmelidir. Telafi eğitimi çocukların yeniden okula dönmelerine yardımcı olabilir. Ücretsiz ve zorunlu temel eğitim bu süreçte giderek daha önemli olmaya devam ederken, okul yemekleri, okul kıyafetleri, kitaplar, defterler ve ulaşım gibi dolaylı harcamaların da desteklenmesi kritik önem taşımaktadır (ILO, 2 Haziran 2020: 3).

Öte yandan, kriz dönemlerinde özellikle okul eğitimi çok kalitesiz olduğunda da bazı ebeveynler çocuklarını işe göndermeyi iyi bir alternatif olarak düşünmektedirler. Bu durumda, büyük şirketler bazen çocukları işgücü piyasasının dışında tutmanın bir yolu olarak çocukların eğitimi için ödeme yapmaya karar verebilir. Hem büyük hem de küçük işletmeler, işyerlerinde, topluluklarında veya endüstrilerinde eğitimin önemi konusunda farkındalığı artırarak katkıda bulunabilirler. Bu bağlamda Ghana Rubber Estates Limited gibi diğer firmalar da eğitim faaliyetlerine doğrudan destek vermektedir. Alanında yaklaşık 2.500 kişiyi istihdam eden bu Afrika şirketi, birinci sınıftan ortaokula kadar öğrenciler için bir okul kurup bu okulun ihtiyaçlarına yardımcı olmaya devam etmektedir (ILO, 2016: 22). Şirketler ayrıca;

- Kırsal alanlarda veya fabrikaların yakınında okullar kurabilir veya yoksul aile çocuklarının eğitimine destek olabilirler.
- Okul çağında çocukları olan tüm yetişkin işçilere, ücretlerine ek bir ödenek verebilirler. Bu, küçük bir miktar da olabilir veya asgari çalışma yaşının altındaki tüm çocukların eğitim masraflarını karşılayacak miktarda da olabilir.
- İşletmelerde tam zamanlı çocuk işçi sayısını azaltmanın en hızlı yolu, onlara okula gitmeleri için ödeme yapmaya devam etmektir. Bu açıdan şirketler okula giden çocuklara harç ödeyebilmektedir.
- Birçok ülkede, gençlerin sadece küçük bir azınlığı resmi teknik ve mesleki eğitim ve öğretime erişebilmektedir. Gelişmekte olan ülkelerde, işyeri çıraklıkları çok daha fazla gence bir ticaret öğrenme ve iş dünyasına girme fırsatı sunmaktadır. Bu nedenle işletmelerde çıraklık programları geliştirilmelidir (ILO, 2016: 22).

Artan çocuk işçiliği tehdidini ortadan kaldırmak için bu belirtilen önlemleri almak ve uygulamak, Covid-19'un çocuk işçiliği üzerindeki etkilerini ortadan kaldırmasa da en azından azaltabilir.

6. Sonuç

İnsan sağlığını olumsuz yönde etkileyen Covid-19 salgını, küresel ekonomiyi de derinden etkilemektedir. Sokağa çıkma yasaklarının getirilmesi, seyahatlerin engellenmesi, işyerlerinin kapatılması gibi salgının yayılmasını önlemek için alınan önlemler; küresel tedarik zincirinde aksamalara, istihdam yapısında bozulmalara ve kayıt dışı istihdamda artışlara neden olmuştur. Bu süreçte ekonomi neredeyse durma noktasına gelmiş ve hane gelirleri önemli ölçüde azalmıştır. İşyerleri kapandıkça, hane geliri düştükçe, eğitim kesintiye uğradıkça, sosyal koruma önlemleri yetersiz kaldıkça, çocukların

çocuk işçiliğine yönelimi artmaktadır.

Covid-19 salgını öncesinde dünyada çocuk işçiliğinin azaltılması sürecinde kayda değer bir ilerleme olmasına rağmen, Covid-19 krizi bu süreci yeniden tersine çevirmiştir. Bu nedenle Covid-19 salgını sağlık açısından kontrol altına alınmaya çalışılırken aynı zamanda çocuk işçiliği açısından da gerekli önlemler alınmalıdır. Aksi takdirde, düşük gelirli aileler gerekli desteği alamazlarsa, bu ailelerdeki çocuklar okullarının kapanmasının etkisiyle aile bütçesine katkıda bulunmak için çalışmaya devam etmek zorunda kalacaklar. Bu açıdan Covid-19 sürecinde çocuklar için sağlık risklerinin yanı sıra en büyük risklerden biri de okula gitmemektir. Bu nedenle okulların kademeli olarak yeniden açılması; çocukların yeniden eğitime başlamaları ve okulu kalıcı olarak bırakmamaları çok önemlidir.

İşgücü piyasalarının yetişkinler için istihdam olanaklarını artıracak şekilde düzenlenmesi ve geliştirilmesi, çocuk işçiliğinin sona erdirilmesi açısından büyük önem taşımaktadır. Örneğin çalışma hayatında işsizliğin önlenmesi, çalışanların haklarının tanınması, bu hakların güvence altına alınması ve bu haklara saygı gösterilmesi gibi.

Covid-19 sürecinde çocuk işçiliğinin önlenmesine veya en azından azaltılmasına önemli katkı sağlayacak sosyal koruma tedbirlerinin artırılması, ekonominin ve istihdamın teşvik edilmesi, finansmana erişimin kolaylaştırılması, ücretsiz ve nitelikli eğitim sağlanması gibi tedbirlerin yanı sıra; çocuk işçiliğini önlemenin en etkili yollarından biri, çocukların çalıştırılabileceği yasal asgari yaşı belirlemektir. Konuyla ilgili uluslararası mevzuatın oluşturulması ve bu mevzuatın denetimi çocuk işçiliğinin ortadan kaldırılmasında önemlidir. Aksi halde özelde çocuk hakları, genelde ise insan hakları sorunu olan çocuk işçiliği sorunu için alınacak acil önlemler uygulanmazsa; her ülkenin en önemli sermayesi olan insan sermayesi yok edilmeye devam edecektir.

Kaynakça

ADB. (2003), Social Protection, ADB Publications, Philippine.

Alliancecpa. (6 Mayıs 2020), "Technical Note: Covid-19 and Child Labour", https://www.alliancecpa.org/en/system/tdf/library/attachments/covid-19_and_child_labour_annex_final.pdf?file=1&type=node&id=38122 (08. 06. 2021).

Akkan, B. (2020), "Kovid-19'un Çocuklar Üzerinde Etkisi ve Çocuk Odaklı Sosyal Politikalar", TESEV Değerlendirme Notları, 2020/6, <https://www.tesev.org.tr/tr/research/kovid-19-ve-cocuk-odakli-politikalar> (08. 06. 2021).

Avşar, Z., Öğütöğulları, E. (2012), "Çocuk İşçiliği ve Çocuk İşçiliği ile Mücadele Stratejileri", Sosyal Güvenlik Dergisi, 2(1): 9-40.

Boybek, S. (2009), "Sosyal Yardım Uygulamaları ve Çocuk İşçiliği Arasındaki İlişki: Keçiören Örneği", Başbakanlık Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü, Sosyal Yardım Uzmanlık Tezi.

Barışık, S., Ege, T., Şimşek, T. (2016), "Türkiye'de Çocuk İşçiliği ve Ekonomik Etkileri", C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 7(2): 161-179.

Buechne, M. (19 Ekim 2020), "Covid-19 and Child Labor: A Time of Crisis, a Time to Act", <https://www.unicefusa.org/stories/covid-19-and-child-labor-time-crisis-time-act/37741> (08. 06. 2021).

Cpaor. (Nisan 2020), "Devletlere Mesajlar: Covid-19 Müdahaleleri Sırasında Çocukların Korunmasını Koordine Etmek", <https://www.cpaor.net/sites/default/files/2020->

06/CP%20AoRGOV_Messages%20Turkish.pdf (08. 06. 2021).

Chaubey, J., Perisic, M., Perrault, N., Laryea-Adjey, G., Khan, N. (2007). Child Labour, Education And Policy Options, UNICEF, New York.

ECLT. (2021), "Why Does Child Labour Happen? Here are Some of the Root Causes", <https://www.eclt.org/en/news/child-labour-causes> (08. 06. 2021).

FAO. (2020), "Social Protection and Child Labour, Italy: Food and Agriculture Organization of the United Nations", <http://www.fao.org/3/ca9485en/CA9485EN.pdf> (08. 06. 2021).

Gentilini, U. (22 Mayıs 2020), "Global Social Protection Covid-Response Paper", <https://www.ugogentilini.net/?p=920> (08. 06. 2021).

ILO. (2021a), "What is Child Labour" <https://www.ilo.org/ipecc/facts/lang--en/index.htm> (08. 06. 2021).

ILO. (2021b), "International Programme on the Elimination of Child Labour", <https://www.ilo.org/ipecc/lang--en/index.htm> (08. 06. 2021).

ILO. (20 Mayıs 2020), "Covid-19 Impact on Child Labour and Forced Labour: The Response of the IPEC+ Flagship Programme", https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/@ed_norm/@ipcc/documents/publication/wcms_745287.pdf (08. 06. 2021).

ILO. (2021c), "Convention C182 - Worst Forms of Child Labour Convention, 1999 (No. 182)", https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::P12100_ILO_CODE:C182#A2 (08. 06. 2021).

ILO. (2021d), "R190- Worst Forms of Child Labour Recommendation, 1999 (No. 190)", https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::P12100_ILO_CODE:R190 (08. 06. 2021).

ILO. (2021e), "Hazardous Child Labour", <https://www.ilo.org/ipecc/facts/WorstFormsofChildLabour/Hazardouschildlabour/lang--en/index.htm> (08. 06. 2021).

ILO. (2021f), "Couses", https://www.ilo.org/moscow/areas-of-work/child-labour/WCMS_248984/lang--en/index.htm (08. 06. 2021).

ILO. (18 Mayıs 2020), "ILO Policy Brief on Covid-19: Pillar 1: Stimulating the Economy and Employment", https://www.ilo.org/global/topics/coronavirus/impacts-and-responses/WCMS_739048/lang--en/index.htm (08. 06. 2021).

ILO. (18 Mart 2020), "Covid-19 and the World of Work: Impact and Policy Responses", https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/documents/briefingnote/wcms_738753.pdf (08. 06. 2021).

ILO. (2017), Global Estimates of Child Labour, ILO, Geneva.

ILO-UNICEF. (12 Haziran 2020), Covid-19 and Child Labour: A Time of Crisis, a Time to Act, International Labour Organization-United Nations Children's Fund, New York.

ILO-UNICEF. (2019), "Towards Universal Social Protection for Children: Achieving SDG 1.3", https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_protect/---soc_sec/documents/publication/wcms_669336.pdf (08. 06. 2021).

- ILO-IPEC. (18 Ocak 2007), Explaining the Demand and Supply of Child Labour: A Review of the Underlying Theories, ILO/IPEC-SIMPOC, Geneva.
- ILO. (2002), Eliminating the Worst Forms of Child Labour a Practical Guide to ILO Convention No. 182, International Labour Office, Geneva.
- ILO. (6 Mayıs 2002), "ILO Global Report on Child Labour Cites Alarming Extent of its Worst Forms", https://www.ilo.org/global/about-the-ilo/newsroom/news/WCMS_007784/lang--en/index.htm (08. 06. 2021).
- ILO. (12 Haziran 2020), "Bugün Çocukları, Çocuk İşçiliğine Karşı, Her Zamankinden Daha Fazla Korumamız Gerek!", https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_norm/---ipecc/documents/publication/wcms_748265.pdf (08. 06. 2021).
- ILO. (23 Nisan 2020), "Social Protection Spotlight", https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_protect/---soc_sec/documents/publication/wcms_742337.pdf (08. 06. 2021).
- ILO. (2016), "Eliminating and Preventing Child Labour", https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/---publ/documents/publication/wcms_456960.pdf (08. 06. 2021).
- ILO. (18 Haziran 2015), "138 No'lu Asgari Yaş Sözleşmesi", https://www.ilo.org/ankara/conventions-ratified-by-turkey/WCMS_377287/lang--tr/index.htm (08. 06. 2021).
- Kiryakova, G. (2009), "Review of Distance Education", *Trakia Journal of Sciences*, 7(3): 29-34.
- OECD. (7 Temmuz 2021), "Urgent Action Needed to Stop Jobs Crisis Becoming a Social Crisis", <https://www.oecd.org/newsroom/urgent-action-needed-to-stop-jobs-crisis-becoming-a-social-crisis.htm> (08. 06. 2021).
- OECD. (9 Nisan 2021), "An Assessment of the Impact of Covid-19 on Job and Skills Demand Using Online Job Vacancy Data", <https://www.oecd.org/coronavirus/policy-responses/an-assessment-of-the-impact-of-covid-19-on-job-and-skills-demand-using-online-job-vacancy-data-20fff09e/> (08. 06. 2021).
- Sungur, O., Kurumalar, E. (2017), "Geçmişten Günümüze Dünyada ve Türkiye'de Çocuk İşçiliği", *Ayrıntı Dergisi*, 5(49): 53-58.
- UNICEF, (3 Eylül 2020), "Child Labour", <https://www.unicef.org/protection/child-labour> (08. 06. 2021).
- UNICEF, (11 Haziran 2020), "Covid-19 May Push Millions More Children into Child Labour", <https://www.unicef.org/press-releases/covid-19-may-push-millions-more-children-child-labour-ilo-and-unicef> (08. 06. 2021).
- UNICEF, (15 Nisan 2020), "Politika Notu: Covid-19 Salgının Çocuklar Üzerindeki Etkisi", <https://www.unicef.org/turkey/media/9881/file/COVID-19%20D%C3%B6neminin%20C3%87ocuklar%20C3%9Czerindeki%20Etkilerine%20C4%B0li%20C5%9Fkin%20Politika%20Notu.pdf> (08. 06. 2021).
- UNICEF. (18 Haziran 2020), "Ebeveynler, Covid-19 Kaynaklı Kayıplarda Çocuklarını Nasıl Destekleyebilir?", <https://www.unicef.org/turkey/hikayeler/ebeveynler-covid-19-kaynakli-c4%b1-kay-c4%b1plarda-c3%a7ocuklar-c4%b1n-c4%b1-nas-c4%b1-destekleyebilir> (08. 06. 2021).
- UNICEFTURK. (2021), "Çocuk Yoksulluğu Artabilir", https://www.unicefturk.org/yazi/covid19_yoksulluk (08. 06. 2021).
- UKESSAYS. (8 Mayıs 2020), "How is Forced Child Labor in China Supported by the United States?", <https://www.ukessays.com/essays/human-rights/how-is-forced-child-labor-in-china-supported-by-the-united-states.php> (08. 06. 2021).
- Verza, M., Valdez, C., Costa, W. (15 Ekim 2020), "Pandemic Driving Children Back to Work, Jeopardizing Gains", <https://apnews.com/article/virus-outbreak-pandemics-mexico-india-united-nations-ab80ad40160b0b255e3dc68d11360b44> (08. 06. 2021).
- WBCSD. (2020), "Covid-19 and Child Labor: Challenges and Recommendations", <https://humanrights.wbcd.org/project/covid-19-and-child-labor-challenges-and-recommendations/> (08. 06. 2021).
- Zahed, G., Chehrebrazi, N., Talem, A. N. (4 Mayıs 2020), "How Does Covid-19 Affect Child Labor?", https://www.researchgate.net/publication/341493537_How_Does_COVID-19_Affect_Child_Labor (08. 06. 2021).